

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ
ЛЮДЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ**

Виконала: студентка ІV курсу,
групи 6.0539-2з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Криковцова Софія Віталіївна
Керівник: к.політ.н., доцент кафедри
психології Хрустальова М.С.
Рецензент: Юдіна О.В., к.пед.н., доцент
кафедри ділової комунікації

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«_____» _____ 2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Криквцовій Софії Віталіївні

Тема роботи Особливості розвитку емоційної сфери людей з порушенням зору

керівник роботи: Хрустальова М.С., к.політ.н., доцент кафедри психології

науковий консультант: Горбань Г.О., д.психол.н., професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості розвитку емоційної сфери особистості осіб з порушенням зору, розробити рекомендації для корекції емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушенням зору.
5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 3 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 1	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 2	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 3	Хрустальова М.С., доцент		
Висновки	Хрустальова М.С., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень—травень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	травень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2024 р.	Виконано

Студент _____ С.В. Криковцова

Керівник роботи _____ М.С. Хрустальова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 51 сторінка, 2 таблиці, 3 рисунки, 39 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження: емоційна сфера особистості осіб з порушенням зору.

Предмет дослідження: особливості розвитку емоційної сфери особистостей старшого дошкільного віку з порушенням зору.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості розвитку емоційної сфери особистості осіб з порушенням зору, розробити рекомендації для корекції емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушенням зору.

Методи дослідження. Теоретичні: теоретичний аналіз проблеми, класифікація, систематизація, узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; психодіагностичні методи (тестові опитувальники, проектні методики, анкетування); аналіз, порівняння та узагальнення отриманих результатів; метод статистичної обробки даних; якісно-кількісний аналіз отриманих результатів.

Наукова новизна полягає у розробці рекомендацій для корекції емоційного розвитку людей з порушенням зору.

Результати дослідження можуть бути використанні у навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи.

**ЕМОЦІЙНА СФЕРА, КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ, ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ,
ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК.**

SUMMARY

Krykovtsova S.V. Features of the development of the emotional sphere of people with visual impairment.

The qualifying work consists of an introduction, two chapters, conclusions, a list of used sources with 39 names and appendices on 3 pages. The total volume of the main text is 51 pages. The work contains 2 tables and 3 figures.

Object of research: the emotional sphere of visually impaired people.

Subject of research: the peculiarities of the development of the emotional sphere of people with visual impairment.

The purpose of the research: to theoretically substantiate and experimentally investigate the peculiarities of the development of the emotional sphere of people with visual impairment, to develop recommendations for correcting the emotional development of people with visual impairment.

The hypothesis of the research: we predict that the level of development of the emotional sphere of children with visual impairment will significantly improve after using the recommendations for improving the emotional sphere.

To realize the set goal, we need to solve the following tasks:

1. Conduct a theoretical analysis of approaches to the study of the emotional sphere of the individual.
2. To carry out a psychological analysis of the emotional sphere in the personality structure.
3. To characterize the originality of the organization of research into the emotional sphere of the individual.
4. Conduct an empirical study of the emotional sphere of a person with visual impairments.
5. To provide recommendations on the correction of violations of the emotional sphere of people with visual impairment.

EMOTIONAL SPHERE, CORRECTION OF VIOLATIONS, EMOTIONAL INTELLIGENCE, EMOTIONAL DEVELOPMENT.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ.....	10
1.1. Теоретичні підходи до вивчення емоційної сфери особистості.....	10
1.2. Особливості емоційного розвитку особистості осіб порушенням зору.....	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ	24
2.1. Вибір методик та організація емпіричного дослідження.....	24
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	28
2.3 Рекомендації щодо корекції порушень емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку з порушенням зору	39
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останні роки важливість розвитку емоційного інтелекту зросла у вітчизняних та міжнародних дослідженнях. Багато вчених підтвердили, що емоційний інтелект відіграє важливу роль в успіху людини та її майбутньому благополуччі. Сучасні психологи вважають, що люди з розвиненим емоційним інтелектом є чудовими командними гравцями та лідерами. Вони вміють домовлятися, отримувати бажане і справляти гарне враження.

Діагностика емоційної сфери особистості є важливим аспектом психологічної практики, оскільки емоції впливають на поведінкове, когнітивне та фізіологічне функціонування.

Діагностика емоційної сфери включає низку методів та інструментів, які допомагають дослідити емоційні стани, реакції та вплив емоцій на життя та функціонування людини.

Емоційний розвиток досліджували Д. Гауман, Р. Бар-Он, Г. Вайсбах та такі зарубіжні вчені, як У. Дакс, Д. Майер, П. Серovej та Д. Карузо.

Серед вітчизняних психологів у цій галузі можна назвати Л. Виготського, С. Рубінштейна (інтелектуальні процеси неможливі без участі емоцій), О. Леонтєва (мислення потребує емоційної регуляції), Н. Базіму, Т. Скрипник, Д. Шульженко та інших. Однак дослідження цього періоду акцентували увагу лише на порушеннях в емоційній сфері, а специфіка емоцій у дітей з порушенням зору вивчалася фрагментарно.

Об'єкт дослідження – емоційна сфера людей з порушенням зору.

Предмет дослідження – особливості розвитку емоційної сфери людей з порушенням зору.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості розвитку емоційної сфери людей з порушенням зору, розробити рекомендації для корекції емоційного розвитку людей з порушенням зору.

Гіпотеза: Передбачаємо, що рівень розвитку емоційної сфери дітей з порушенням зору після використання рекомендацій щодо покращення емоційної сфери, значно покращиться.

Для реалізації поставленої мети нам потрібно вирішити наступні завдання:

1. На основі аналізу досліджень вітчизняних та закордонних науковців визначити місце емоційної сфери в структурі особистості.
2. Емпірично дослідити особливості емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку порушеннями зору.
3. Розробити та апробувати рекомендації щодо корекції порушень емоційної сфери особистостей старшого дошкільного з порушенням зору.

Для вирішення дослідницьких завдань були використані наступні методи: теоретичний аналіз проблеми, класифікація, систематизація, узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; психодіагностичні методи (тестові опитувальники, проектні методики, анкетування); аналіз, порівняння та узагальнення отриманих результатів; метод статистичної обробки даних; якісно-кількісний аналіз отриманих результатів.

Наукова новизна полягає у визначенні необхідності застосовувати рекомендації по корекції емоційного розвитку у людей з порушенням зору.

Практичне значення одержаних результатів розкриває перспективи впровадження отриманих у результаті роботи результатів у практику, надаються відомості про використання результатів дослідження або рекомендації щодо їх використання.

Сучасне суспільство все більше потребує емоційно зрілої особистості, яка має перед собою чіткі завдання самовиховання, самовдосконалення та самоосвіти.

Структура кваліфікаційної роботи бакалавра. Складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел з 40 найменуваннями та додатків на 3 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 38 сторінок. Робота містить 2 таблиці та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Теоретичні підходи до вивчення емоційної сфери особистості

Діагностування емоційної сфери людини базується на різних теоретичних підходах, які надають різні концептуальні засади для розуміння та вивчення емоцій.

До основних теоретичних підходів, що вивчають емоційну сферу особистості можна віднести наступні.

Когнітивний підхід: зосереджений на розумінні когнітивних аспектів емоцій, таких як інтерпретація емоційних стимулів, когнітивна оцінка подій, когнітивні стратегії регуляції емоцій та інші когнітивні процеси, які впливають на емоційні реакції особистості.

Біографічний підхід: даний підхід концентрується на впливі життєвого досвіду, біографії та походження людини на формування емоційної сфери особистості. Він вивчає взаємозв'язок між біографічними факторами, такими як сімейні стосунки та життєві події, виховання, соціальне оточення, і формуванням емоційних реакцій людини.

Еволюційний підхід: розглядає емоції як еволюційно відібрані адаптації, що виникли під час еволюції людського виду. Він виділяє роль емоцій у виживанні та адаптації, а також їхню функцію у взаємодії з навколишнім світом.

Біофізіологічний підхід по вивченню емоційної сфери особистості сконцентрований на фізіологічних аспектах емоцій, включаючи реакцію організму на емоційні стимули, біохімічні процеси, які відбуваються в організмі під впливом емоцій, та взаємодію між нервовою системою та емоційними процесами.

Одним із важливих моментів біофізіологічного підходу є вивчення фізіологічних реакцій на емоційні подразники, таких як зміна частоти серцевих скорочень, мозкових хвиль, зміни рівня гормонів і вегетативних реакцій, таких як дихання, потовиділення і кровообіг. Ці фізіологічні вимірювання можуть допомогти оцінити емоційну сферу людини, наприклад, емоційну активність і реакцію на стрес.

Крім того, біофізіологічні підходи також вивчають взаємозв'язок між емоційними процесами та нервовою системою. Нейрофізіологічні дослідження можуть продемонструвати роль певних ділянок мозку, таких як мигдалеподібне тіло, префронтальна кора та гіпоталамус, у виникненні та регуляції емоцій. [3]

Біофізіологічний підхід до діагностики емоційної сфери особистості може стати помічним в розумінні фізіологічних аспектів емоцій та їх взаємодію з організмом. Він є корисним в оцінці індивідуальних відмінностей емоційної активності, стресових реакцій, фізіологічних реакцій на емоції та взаємодію між нервовою системою та емоційними процесами. Це допомагає об'єктивніше оцінити емоційну сферу людини, дає можливість виявити відхилення та ризики, а також розробити ефективні стратегії регуляції емоцій.

Однак слід враховувати, що біофізіологічні вимірювання складні у використанні, потребують спеціального обладнання та досвіду, а тому не завжди можуть бути використані для діагностики емоційної сфери в повсякденній практиці, але застосовуються в наукових дослідженнях або професійному середовищі.

Темою емоційного розвитку та аспектами його розвитку тією чи іншою мірою займалися науковці як у нас, так і за кордоном. У зарубіжних країнах наприкінці ХХ століття спостерігається активний розвиток двох подібних понять: "емоційний розвиток" та "емоційний інтелект".

В результаті розвитку досліджень і проблем соціального інтелекту такими вченими, як Д. Гарфолд, Г. Гарднер і Г. Айзенк виникло поняття "емоційний інтелект". На даний момент емоційний інтелект є самостійним напрямом досліджень.

Книга Д.Гоулмана "Емоційний інтелект", опублікована в 1995 році, сприяла популяризації думки про те, що емоції є частиною інтелекту.

Термін "емоційний інтелект" вперше ввели у психологію у 1990 році Д.Майер і П.Саловей.

Вони були першими, хто ввів термін "емоційний інтелект" у психологію. Вони запропонували розуміти "емоційний інтелект" як здатність виражати та сприймати власні емоції, асимілювати, розуміти та пояснювати емоції та думки, а також контролювати свої та чужі думки [22].

У тому ж 1990 році вони поставили собі за мету розробити методологію дослідження емоційного інтелекту і на основі отриманих даних уточнили та розробили теоретичну модель. Дослідники не тільки сформулювали поняття емоційного інтелекту, але й вказали на важливість вимірювання інтелектуальних здібностей людини та запропонували систему вимірювання, засновану на діагностиці стійкості людини в різних життєвих ситуаціях. Існують докази, які це підтверджують.

Емоційний інтелект – це група розумових здібностей, які піддаються вимірюванню і допомагають усвідомити власні емоції та емоції інших людей.

П. Саловей до основних здібностей у будові емоційного інтелекту відносить ототожнення власних емоцій, контроль своїх емоцій, самомотивацію та контроль емоцій інших людей [17].

Емоційний інтелект Д. Майєра та П. Саловей складається з чотирьох компонентів:

- Ідентифікація, сприйняття та вираження емоцій: здатність ототожнювати емоції за інтонацією голосу, виразом обличчя та мовою тіла; здатність

контролювати та упізнавати власні емоційні стани; здатність виражати свої емоції та ефективно використовувати їх у спілкуванні;

- Посилене мислення через емоції: вміння правильно використовувати свої емоції, щоб вирішувати життєві проблеми та приймати рішення;

- Емоційна обізнаність: можливість вирішення емоційних проблем; здатність розуміти зв'язки між емоційними станами, поведінкою та мисленням; здатність визначати цінні емоції; здатність змінювати емоційні стани;

- Управління емоціями: здатність керувати власними емоціями та емоціями інших людей.

Р. Бан-Он – автор некогнітивної моделі емоційного інтелекту [14]. Він розрізняє міжособистісний та внутрішньо особистісний емоційний інтелект і визначає це поняття як сукупність некогнітивних здібностей, навичок і знань. На додаток до вищезазначених показників емоційного інтелекту, Р. Бан-Он розробив програму, яка містить показники адаптації, управління стресом та загального настрою.

Р.Бан-Он виділяє наступні компоненти емоційного інтелекту, навички міжособистісного спілкування (емпатія, соціальна відповідальність, відносини), адаптивність (вирішення проблем, особистісна гнучкість), здатність розпізнавати стресові ситуації (стресостійкість, контроль імпульсів) та критичний настрій (здатність насолоджуватися життям і відчувати себе щасливим, оптимістичний стан) [18].

Ідея емоційного інтелекту швидко поширилася по всьому світу після публікації у 1995 році праці Д.Гоулмана "Емоційний інтелект: Чому він може бути важливішим за IQ". Автор, наводячи дані досліджень гарвардських вчених, що запевняють, що успіх будь-чого на 33% визначається технічними навичками, інтелектуальними здібностями та знаннями і на 67% - її емоційними здібностями. Більше того, для менеджерів цифри навіть інші. Лише 15 відсотків успіху визначається IQ, решта 85 відсотків - EQ [19].

Теоретичне обґрунтування Д. Гоулмана базується на аналізі роботи П. Саловея, в якій він переконливо демонструє, що успіх в бізнесі залежить насамперед від емоційного інтелекту, а не від когнітивного. Ключовими для успіху були визначені наступні чотири аспекти бізнес-інтелекту: самосвідомість (адекватна самооцінка та емоційна самосвідомість), контроль (впевненість, емоційна регуляція, відкритість, воля до перемоги, адаптивність, оптимізм та ініціативність), соціальна чутливість (емпатія, співчуття та ділова обізнаність), управління взаємовідносинами (надихати, впливати, підтримувати особистісний ріст, сприяти змінам, вирішенню конфліктів, а також командній роботі та співпраці) [19].

На думку Д. Гоулмана, важливим є також поняття "емоційна компетентність", яке автор висунув поряд з "емоційним інтелектом" [15].

На думку автора, люди з емоційною компетентністю не тільки вміло застосовують свій емоційний інтелект, але й мають сильні амбіції, швидко адаптуються до змін і мають внутрішню допитливість.

Люди, які допитливі, вміють передбачати наслідки своєї діяльності та мають жагу до саморозвитку, можуть стати лідерами.

За Д. Гоулманом, емоційна компетентність – це здатність до самомотивації шляхом розпізнавання власних емоцій та емоцій інших людей, а також здатність керувати своїми внутрішніми почуттями та емоціями у відносинах з іншими.

Ідея єдності емоцій та інтелекту відображена в працях Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, О.М.Книзіної, О.М.Леонтєва, Є.П.Ільїної, О.В.Запорожця, О.В.Кулакіної.

Л.С.Виготський дійшов висновку, що існує динамічна система значення, гармонійне поєднання інтелектуальних та емоційних процесів. Дослідник зазначав, що відрив інтелектуального від емоційно-вольового аспекту свідомості є однією з головних проблем традиційної психології. При цьому мислення неминуче стає автономним і повністю втрачає зв'язок з реальним життям. Єдність

емоцій і розуму проявляється, по-перше, в специфіці зв'язку і взаємовпливу між ними на всіх етапах розвитку. По-друге, в тому, що цей зв'язок динамічний і що на кожному етапі інтелектуального розвитку є відповідний етап емоційного розвитку.

С.Л.Рубінштейн стверджує, що "сама думка є синтезом емоційного та раціонального".

Згідно з моделлю емоційного інтелекту дітей дошкільного віку, представленою в роботі А.О.Кракіної [17], емоційний інтелект дітей дошкільного віку має три складові: емоційну, когнітивну та поведінкову. Афективний компонент є сенсорним апаратом емоційного інтелекту і спрямовує ціннісне ставлення до всього, з чим контактує дитина. Когнітивний компонент регулює емоційний досвід дитини за допомогою оціночних суджень і понять. Поведінковий компонент виникає через саморегуляцію дитиною своїх емоцій та вербальне і невербальне вираження своїх почуттів [15].

К. Ізард, автор загальної теорії людських емоцій [22], виділяє три аспекти розуміння емоцій: відчуття пережитої або усвідомленої емоції; процеси, що відбуваються в дихальній, ендокринній, нервовій, травній та інших системах організму; виразний комплекс спостережуваних емоцій, особливо тих, що відображаються на обличчі [7].

Узагальнюючи його думку, емоції – це процеси, що включають нейрофізіологічні процеси, суб'єктивні переживання та зовнішнє вираження.

Іншими словами, чим важливіше явище для людини, тим сильніші та глибші почуття та емоції воно викликає. Ще однією важливою характеристикою емоцій та афектів є їхня полярність (радість - смуток, любов - ворожнеча, радість - печаль...).

Визначити основні складові емоційної компетентності можна визначити лише розглянувши поняття компетентності в психології.

Науковці, які працюють у галузі психології, тривалий час не мали чіткого визначення поняття компетентності через неоднозначність цього явища. Зазвичай психологічна компетентність включає в себе як суму психологічних знань, умінь і навичок, так і мотиваційну, особистісну та емоційну складові. Основними характеристиками психологічної компетентності дослідники вважали: в першу чергу, це певною мірою здатність вирішувати проблеми у формуванні та становленні особистого досвіду. А ще, психологічна компетентність включає когнітивні, комунікативні, соціальні та самопсихологічні елементи.

Структурними компонентами психологічної компетентності вважаються знання, уміння, навички, особистісні якості та суб'єктивний контроль. На основі передбачення системності та гетерогенності розвитку психологічної компетентності можна припустити, що емоційна компетентність яка є складовою психологічної компетентності вважається системним психологічним феноменом і її розвиток відбувається через набуття психологічних знань, сприйняття психологічних знань та апробацію їх у різних видах діяльності.

У дослідженні емоційного інтелекту пропонується враховувати інтеграцію процесів розуміння емоційного світу та саморегуляції і розглядати емоційну компетентність як результат функціонування цих процесів. Враховуючи, що компетентність слід трактувати як сукупність навичок, умінь, знань та засобів для виконання завдання діяльності (відповідно до певних умов), емоційну компетентність слід розглядати як сформованість знань, умінь та навичок, а не як неточну здатність до набуття знань, умінь та навичок емоційної діяльності. Це слід враховувати [9].

Гармонійне існування дитини в навколишньому середовищі забезпечується особистісною компетентністю дитини в емоційно-афективному світі. Зміст цієї компетентності визначено державними стандартами, які є обов'язковими елементами дошкільної освіти. Це, насамперед, назва і конкретні прояви основних емоцій та вміння передавати їх за допомогою міміки, жестів і слів; вміння

встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між життєвими подіями, переживаннями і мімікою; вміння адекватно реагувати на різні життєві події; вміння пригнічувати негативні емоції; характер емоційної поведінки та її вплив на оточуючих. Сюди також входить здатність співвідносити характер емоційної поведінки з її впливом на інших [20].

За Д. Гоулманом, емоційна компетентність – це здатність розпізнавати власні емоції та емоції інших людей, а також керувати своїми внутрішніми емоційними станами та емоціями щодо інших з метою самовдосконалення. Компонентами емоційної компетентності є самооцінка, саморегуляція, емпатія та соціальні навички [19].

1.2. Особливості емоційного розвитку особистості осіб порушенням зору

Емоційна сфера в структурі особистості з погляду психологічного аналізу включає різноманітні підходи.

Існують різні підходи до психологічного аналізу, зокрема когнітивний, психодинамічний, еволюційний та інші підходи.

Дані підходи мають свої теоретичні концепції та методи дослідження.

Психодинамічний підхід фокусується на ролі несвідомих процесів і раннього дитячого досвіду у створенні емоційної сфери людини. Аналіз емоцій базується на взаємодії між свідомими і несвідомими елементами особистості на розумінні внутрішніх конфліктів та поясненні різних емоційних реакцій, проявів і взаємодії з навколишнім світом [6].

Когнітивний підхід фокусується на пізнавальних процесах, в першу чергу через сприйняття, мислення, оцінку та регуляцію емоцій. Аналізування емоцій ґрунтується на вивченні пізнавальних схем, переконань, автоматичних думок і регуляторних стратегій, які люди використовують під час сприйняття та реагування на емоційні стимули.

Еволюційні підходи розглядають емоції як вроджене пристосування, що виникає в процесі зміни для регулювання взаємодії організму з навколишнім світом. [7]

Аналіз емоційної сфери в структурі особистості за еволюційним підходом розглядає емоції як вроджений пристосувальний механізм, що з'явився в результаті природного відбору в процесі еволюції людського виду. Характеризується функціональне значення різних емоційних реакцій, їхня роль в управлінні поведінкою та адаптації індивіда до зміни навколишнього середовища.

Наприклад, почуття страху запускає такі фізіологічні реакції, як прискорення серцебиття та підвищення рівня гормонів стресу, які допомагають організму підготуватися до можливих загроз. Почуття радості допомагає формувати позитивні соціальні зв'язки і зміцнювати стосунки з іншими [5].

Це зміцнює стосунки з людьми. Почуття гніву викликається порушенням особистих кордонів або відстоюванням своїх інтересів.

Таким чином, еволюційний підхід допомагає зрозуміти, як різні емоції виконують специфічні функції в житті людей і як вони взаємодіють з їхньою поведінкою та адаптацією до навколишнього середовища.

Зір відіграє важливу роль в орієнтації, пізнанні та трудовій діяльності людини. Завдяки зору люди розпізнають об'єкти. Тобто розрізняють форму, розмір, об'єм, відстань, довжину, колір, світло і тінь. За допомогою зору людина розуміє перспективу. Без зору людині важко ходити, брати участь у соціальній та трудовій діяльності або розуміти створення хороших творів мистецтва та літератури. З іншого боку, є багато видатних людей, які досягли високого рівня творчих здобутків у сфері інтелектуальної та фізичної праці без зору.

Серед незрячих є вчені, письменники, скульптори, музиканти, дизайнери, винахідники, громадські діячі. Деякі незрячі закінчують середню школу із золотою або срібною медаллю, а інші продовжують навчання у вищих навчальних закладах. Іван Ганев, відомий незрячий болгарський доктор філософії, описує

свою ваду зору як серйозну інвалідність, але він здатен досягти великих професійних результатів, оскільки зберігає інтелект. Згідно з Виготським, сліпота як психічний фактор не є нещастям, а лише соціальним фактором. Тому, якщо люди з вадами зору отримують необхідну підготовку в правильних умовах, вони можуть повністю реалізувати свій професійний потенціал [4].

Через психофізичні особливості дітей з вадами зору та надмірну опіку дорослих (через недостатнє знання потенційних можливостей і резервів дитини з вадами зору та шляхів їх реалізації) з раннього віку атрофується природне бажання працювати для інших, і, навпаки, формується споживацьке ставлення до оточуючих (Н.Г.Морозова, Л.І.Солнцева, С.М.Хорош, Л.І.Плаксина та ін.).

Як наслідок, діти з тяжкими порушеннями зору часто відчують більші труднощі, ніж здорові діти, у розвитку навичок самообслуговування, мають погану координацію рухів і не мають необхідного відчуття просторової орієнтації. Коли ці діти потрапляють до спеціальних дитячих садків і шкіл, вони не готові ні морально, ні практично до самостійної роботи, яка є необхідною умовою їхнього існування. У них не сформовані ні щоденні трудові звички, ні потреби, ні позитивне ставлення до праці, ні вміння або бажання працювати [2].

Як наслідок, такі особистісні якості, як працьовитість, активність, самостійність, інтерес до праці залишаються несформованими. За даними І.М.Сеченова, відсутність зору або його значні порушення зменшують діапазон сприйняття важливих ознак навколишнього світу, а саме колір, форма, величина, відстань, напрямок, тілесність, положення і рух. Встановлено, що особливості фізичного та психічного розвитку людей з вадами зору певною мірою залежать від ступеня порушення зору, часу порушення, його причин, а також наявності вторинних дефектів, зумовлених сліпотою [8].

Це пояснюється тим, що вони відображають об'єктивну реальність, незалежну від психічного стану. Будь-яка подія, думка, емоція суб'єктивно переломлюється у свідомості людей по-різному, це залежить від досвіду, знань,

фізичного та психічного стану тощо. При цьому образи, думки і почуття у свідомості більш-менш адекватно відображають об'єктивну реальність.

Вивчення психології людей з вадами зору є більш складним, ніж вивчення психології сліпих. Це пов'язано з тим, що, крім універсальної суб'єктивності їх уявлень, на людей з вадами зору впливають різні аномальні фактори, які маскують і часто спотворюють уявлення про основні закономірності психічних процесів, станів і особливостей особистості. Сліпота і слабкий зір, викликані різними порушеннями зорово-аналізаторного апарату, серйозно порушують нормальне пізнання і трудові процеси. Вирішення цих труднощів можливе лише через ретельне виявлення та вивчення закономірностей психічної діяльності, спільних для людей з порушеннями зору, та виявлення психічних особливостей, специфічних для людей з порушеннями зору [4].

Однак, значні зміни в настрої людей з порушеннями зору довгий час не визнавалися. На думку багатьох авторів (наприклад, П.Боля, Ф.І.Шоєва), вивчення психічного стану слабозорих було необхідне лише для відновлення психічної рівноваги, порушеної повною або частковою втратою зору, і цілком могло проводитися в рамках загальної психології. Найбільш всеосяжний погляд заперечував існування базових особливостей психіки людей з вадами зору.

У 1917 році тифлолог Кон написав наступне: "..... Окрім своїх внутрішніх обмежень, сліпа людина має здатність і можливість компенсувати відсутність зору. Кон продовжує: "Його добре розвинена уява передає йому життя, яке його оточує, у відповідних образах, а живий розум, який не відчуває себе вигнаним у темряву, веде його в центр світу зрячих. Мало хто зі сліпих незадоволений своєю сліпотою і бажає повернути собі зір". Такий спосіб мислення не тільки затримував розвиток тифлопсихології, але й негативно впливав на освіту сліпих дітей [8].

У зв'язку з розвитком експериментальної психології в другій половині XIX століття і поступовим проникненням її інструментарію в психологію зору було

отримано ряд фактів, які свідчать про виникнення значних змін у психіці при порушеннях зору. Ці факти породили діаметрально протилежні погляди на психічний стан людей з вадами зору, К.Бірклен, К.Краус, В.І.Руднев та інші стверджували, що порушення зору призводить до виникнення особливого психічного типу і що "в кінцевому рахунку сліпі - це відмінний від зрячих тип людини, з яким слід рахуватися". Більше того, погляд на людей з вадами зору як на особливий психічний тип зрештою призвів до реакційного твердження про неможливість повної компенсації їхніх недоліків, особливо в соціальному вимірі [9].

Однак, незважаючи на свої недоліки, теорія, яка припускає, що психічний розвиток залежить від стану сенсорної сфери, особливо органів зору, не тільки сприяла боротьбі з абстрактними концепціями в візуальній психології, але і зіграла вирішальну роль в позиціонуванні візуальної психології як самостійної галузі психології. Негативні наслідки порушення зорової функції на психологічний розвиток і самовираження людей з порушеннями зору можуть бути як кількісними, так і якісними. Кількісні зміни відбуваються переважно у сфері сенсорного сприйняття. Зорове сприйняття і відчуття у людей з порушеннями зору значно знижені або відсутні.

Якісні особливості психіки людей з порушеннями зору проявляються практично у всіх сферах психічної діяльності: змінюється система міжаналізаторної взаємодії та тип сприйняття; з'являються певні властивості в процесах формування образів і понять; порушується співвідношення сенсорних і понятійних процесів у мисленнєвій діяльності [11].

Повна або часткова втрата зору також впливає на фізичний розвиток через просторову дезорієнтацію і, як наслідок, обмеження свободи пересування людини з вадами зору.

Сидячий спосіб життя також призводить до оніміння м'язів, деформацій скелета та порушення роботи внутрішніх органів. Фізичні або психічні дефекти, які порушують нормальний розвиток, неминуче призводять до автоматичної активації біологічних компенсаторних функцій організму. Тут компенсація визначається як універсальна здатність організму більшою чи меншою мірою компенсувати порушення або втрату певних функцій.

Перебудова функцій організму, що контролюється вищою нервовою діяльністю лежить в основі механізму компенсації. Незалежно від того, яка частина тіла була пошкоджена дана перебудова полягає у заміні або відновленні втрачених чи порушених функцій [9].

Система організму залучено до процесу компенсації у великій мірі, якщо важче порушення. Найскладніші функціональні перебудови відбуваються при порушеннях центральної нервової системи, в тому числі аналізаторів. Отож, ступінь складності механізмів компенсаторних явищ залежить від тяжкості дефекту.

У даному розділі ми здійснили теоретичний аналіз розвитку емоційної сфери людини, надали основні теоретичні підходи до вивчення емоційної сфери особистості. Нами було виявлено, що вивчення психології людей з вадами зору є більш складним, ніж вивчення психології сліпих. Це пов'язано з тим, що, крім універсальної суб'єктивності їх уявлень, на людей з вадами зору впливають різні аномальні фактори, які маскують і часто спотворюють уявлення про основні закономірності психічних процесів, станів і особливостей особистості. Сліпота і слабкий зір, викликані різними порушеннями зорово-аналізаторного апарату, серйозно порушують нормальне пізнання і трудові процеси. Вирішення цих труднощів можливе лише через ретельне виявлення та вивчення закономірностей психічної діяльності, спільних для людей з порушеннями зору, та виявлення психічних особливостей, специфічних для людей з порушеннями зору.

Однак, значні зміни в настрої людей з порушеннями зору довгий час не визнавалися. На думку багатьох авторів (наприклад, П.Боля, Ф.І.Шоєва), вивчення психічного стану слабозорих було необхідне лише для відновлення психічної рівноваги, порушеної повною або частковою втратою зору, і цілком могло проводитися в рамках загальної психології. Найбільш всеосяжний погляд заперечував існування базових особливостей психіки людей з вадами зору.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ

2.1. Вибір методик та організація емпіричного дослідження

Так як емоції є складним і важливим аспектом психології людини, організація досліджень емоційної сфери особистості має свої певні особливості.

З-поміж особливостей організації дослідження емоційної сфери особистості можна виділити наступні критерії.

Суб'єктивність емоцій: емоції є суб'єктивним явищем і важко піддаються об'єктивному вимірюванню. Через це вивчення емоцій вимагає різноманітних підходів до вимірювання емоцій, включаючи інтерв'ю, анкетування, самозвіти, фізіологічні вимірювання та вимірювання зовнішніх емоційних проявів, таких як вираз обличчя та голос [8].

Контекстуалізація емоцій: емоції є дуже контекстуальними, так як вони виникають у різноманітних ситуаціях і залежать від багатьох факторів, таких як соціальне середовище, особисті цінності та досвід, культурне походження [8].

Вивчення емоцій мають брати до уваги контекст, в якому з'являються емоції, а також різноманітні аспекти контексту, які впливають на емоційні реакції.

Етичні міркування. Вивчення емоційної сфери людини може включати дослідження чутливих аспектів психіки, таких як настроїв, травми, емоційні стани та інші особисті реакції.

Тому такі етичні міркування, як конфіденційність, особиста згода суб'єктів дослідження та ризики в медичних дослідженнях є дуже важливими і потребують особливої уваги [1].

Найголовнішими етичними міркуваннями в медичних дослідженнях вважають захист конфіденційності, особисту згоду суб'єктів дослідження, ризики та переваги.

Захист конфіденційності суб'єктів дослідження є одним із важливих етичних аспектів медичних досліджень. Експериментатор повинен забезпечити конфіденційність даних про суб'єкти дослідження, зібраних під час власного дослідження. Мається на увазі, що інформація про суб'єкта дослідження повинна зберігатися в таємниці і використовуватися тільки в дослідницьких цілях без згоди суб'єкта дослідження [1].

Особиста згода суб'єкта дослідження є важливим елементом етики медичних досліджень. Науковцю-досліднику необхідно отримати інформативну згоду від суб'єкта дослідження перш ніж розпочинати дослідження. Мається на увазі, що суб'єкт дослідження має бути повністю поінформованим про мету дослідження, можливі переваги та ризики, пов'язані з участю в дослідженні, а також мають мати можливість прийняти інформативне рішення про свою участь у дослідженні [5].

Ризики: досліднику необхідно враховувати усі ризики, пов'язані з участю суб'єктів у медичних дослідженнях.

До них відносяться фізичні ризики, це можуть бути побічні ефекти ліків або певних процедур; психологічні ризики, а саме: стрес, тривога, депресія; а особливо втрата конфіденційності особистої інформації. Дослідники мають досконало зважувати ці ризики і вжити усіх необхідних заходів для їх мінімізації або уникнення.

Також важливо враховувати ризики, які можуть несподівано виникнути під час збору, обробки та зберігання даних суб'єктів. Найголовніше це конфіденційність та захист персональних даних [8].

Переваги: важливість медичних досліджень може варіюватися від поглиблення наукових знань, розробки нових методів лікування, допомоги суб'єктам в отриманні ефективного лікування та покращення стандартів медичної практики. Дослідникам необхідно зважувати потенційні переваги досліджень і враховувати їх при розробці та проведенні досліджень [3].

Етичні міркування мають першорядне значення при проведенні медичних досліджень і мають бути враховані на всіх етапах, від планування і проведення дослідження до публікації результатів. Дотримання етичних принципів у медичних дослідженнях дозволить захистити права і благополуччя людей та зберегти довіру серед науковців.

Методи, пов'язані з емоційною сферою особистості, відіграють важливу роль в наукових дослідженнях, психологічній діагностиці та клінічній практиці.

Для діагностичного дослідження ми вирішили обрати дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, також ми вирішили запросити їхніх батьків для участі у нашому дослідженні, так як для батьків у нас була розроблена відповідна анкета. В дослідженні брали участь 10 дітей та 10 батьків.

Існує багато методик, за допомогою яких можна вивчати емоційний розвиток, велика кількість різноманітних методик дослідження емоційного розвитку розроблена за кордоном.

Серед вчених, які працюють над діагностикою емоційного розвитку, можна виділити наступних: М. Нгуєн (В'єтнам), А. Пастернак (Польща), вітчизняні дослідники Ю. Куценко, М. Шпак, Є. Заїка, С. Дерев'янка, О. Зімовін, Д. Похилько, Ю. Мединська, О. Мойзрист, О. Тимченко та інші.

Прикладами діагностичного інструментарію є "малювання емоцій" С. Прусової та О.Сергієнко, "виведення емоцій за виразом обличчя", "Вилучення емоцій із ситуацій", "Малювання емоцій інших людей", діагностичні методики "Піктограма емоцій" М. Кузьмишевої, "Що - Чому - Як" М. Нгуєн, "Три бажання" М. Нгуєн.

Для досягнення поставлених цілей ми вирішили використати наступні методи: проєктивний метод (М.А. Нгуєн, Домальовування: світ предметів - світ людей - світ емоцій); "Ідентифікація емоцій" за О. Ізотовою; "Мій настрій"; анкета "Діти очима батьків".

На нашу думку, ці методики дозволяють чітко визначити рівень емоційного інтелекту досліджуваних з порушеннями зору.

Анкетування ми вирішили проводити індивідуально. Кожна дитина отримала матеріали, з якими могла працювати.

Обґрунтованість методики ґрунтується на її науковій валідності, надійності, застосовності та етичній прийнятності. Нижче наведені деякі аргументи, які можливо використати для обґрунтування методик, що стосуються емоційної сфери особистості.

Наукова валідність: вимірювання в емоційній сфері повинно мати наукову валідність, засновану на існуючих емпіричних дослідженнях та теоретичних концепціях, наукових даних.

Вимірювання депресії повинно ґрунтуватися на сучасному теоретичному розумінні депресії та підкріплюватися емпіричними дослідженнями, що демонструють їх валідність і надійність.

Валідність: інструмент повинен мати валідність. Наприклад, вимірювання тривоги має бути валідним, якщо воно дійсно вимірює тривогу, а не якийсь інший аспект емоції.

Надійність: тобто результати повинні бути узгодженими при повторному проведенні в однакових умовах. Надійність результатів є важливим фактором у дослідницькій та діагностичній практиці.

Етична прийнятність: методики повинні відповідати етичним принципам, включаючи захист прав суб'єктів і конфіденційність. Це означає, що методології повинні розроблятися і впроваджуватися в контексті таких етичних міркувань, як

згода на участь у дослідженні, інформована згода, анонімність, конфіденційність результатів і захист індивідуальних прав.

Особливо важливо захищати права вразливих груп, таких як діти, психічно хворі та люди з інвалідністю [3].

Культурна адаптивність: Методи повинні бути адаптовані до культурних особливостей суб'єктів дослідження. Оскільки емоції та їх вираження можуть відрізнятися в різних культурах, важливо, щоб методика враховували культурні відмінності у вираженні та розумінні емоцій [8].

Попередження потенційних ризиків: Методології повинні мінімізувати потенційні ризики для суб'єктів, такі як психологічний дискомфорт, емоційний дистрес або несприятливі психологічні наслідки. Дослідники повинні передбачити потенційні ризики і вжити заходів для їх уникнення або мінімізації [8].

Таким чином, легітимність методів в афективній сфері особистості повинна ґрунтуватися на науковій обґрунтованості, надійності, здійсненності, етичній прийнятності, культурній релевантності та уникненні потенційних ризиків для суб'єктів.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Дослідження ми проводили серед дітей молодшого шкільного віку з порушенням зору, кількість досліджуваних – 10 осіб. Дослідження ми проводили індивідуально з кожною дитиною.

Ми дослідили емоційну орієнтацію дитини на світ людей, світ речей та світ емоцій, визначили рівень емоційного інтелекту. Для визначення даних показників ми використали методику М. Нгуен «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» (Додаток А).

Дана методика дозволила нам отримати наступні результати:

Результати роботи хлопчика П.: він намалював колесо, дзеркало та людину. Його рівень розвитку емоційного інтелекту можна визначити як середній – 2 бали. Так як зображена людина (виражено її емоційний стан). Що стосується емоційної орієнтації, то у дитини виражена орієнтація на світ речей.

У дослідженні з хлопчиком О. ми бачимо аналогічний результат щодо емоційної орієнтації дитини – це орієнтація на світ речей. Малюнок хлопчика не відтворював жодного емоційного стану, він зобразив планету Юпітер, великодне яйце та стрілку від навігатора, тому його рівень розвитку емоційного інтелекту низький – 0 балів.

Результати дослідження з дівчинкою К.: на малюнку було зображено цукерку, місяць та квадрат. У дівчинки низький рівень розвитку емоційного інтелекту – 0 балів. Дівчинка не зобразила людину чи її обличчя. На малюнку відсутнє зображення людей або ж їх обличчя. Що стосується емоційної орієнтації, то у дівчинки також виражена орієнтація на світ речей.

Проведене дослідження з дівчинкою Р. виявило високий рівень розвитку емоційного інтелекту, результат – 4 бали. Дівчинка зобразила кришку, дзеркало в якому відображена людини та дівчинку. Малюнок містить емоції, так як у дзеркалі відображено людину, яка сміється і дівчинка на малюнку зображена з емоцією. У дівчинки чітко виражена емоційна орієнтація на світ людей.

Малюнок дівчинки Є. відтворює емоцію радості та задоволення, на малюнку було зображено сестру з даною емоцією, окрім сестри дівчинка намалювала ще автомобіль та снігову бабу. Ми визначили її рівень розвитку емоційного інтелекту як середній – 2 бали. Що стосується емоційної орієнтації дитини, то тут поєднано орієнтацію і на світ людей і на світ речей.

Опрацювавши результати роботи хлопчика М. ми виявили низький рівень розвитку емоційного інтелекту, він отримав 0 балів. Хлопчик не зобразив жодного емоційного стану, його малюнок містив зображення хмари, бейблеяда та будинку.

Як і в більшості дітей, емоційна орієнтація на світ речей.

Зобразивши ялинку та два смайлики, дівчинка Л. тим самим зобразила емоцію, смайли відображали емоцію задоволення та сміху, тому ми визначили рівень розвитку емоційного інтелекту як середній – 2 бали. У дівчинки уже присутня емоційна орієнтація на світ емоцій.

У хлопчик В., як і у більшості дітей присутня емоційна орієнтація на світ речей. Що стосується рівня розвитку емоційного інтелекту, то ми визначили його як середній, хлопчик отримав 1 бал, так як малюнок містив виражену емоцію за допомогою смайла, ще хлопчик зобразив сонце та гору.

Емоційна орієнтація на світ речей присутня і у хлопчика Т. Його малюнок відобразив людину з яскраво вираженою емоцією радості, окрім людини він зобразив ще дзеркало та місяць. Ми визначили його рівень розвитку емоційної сфери як середній. Кількість отриманих балів – 2

Малюнок хлопчика Н. не різноманітний, він зобразив лише смайли, але усі вони виражають яскраві емоції радості, сміху, задоволення. Таким чином ми можемо визначити його рівень розвитку емоційного інтелекту як високий – 3 бали. У даної дитини чітко виражена емоційна орієнтація на світ емоцій.

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: високий рівень розвитку емоційного інтелекту мають всього 20% дітей, у більшості дітей – 50% рівень розвитку емоційного інтелекту на середньому рівні, а 30% дітей мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту (рис. 2.1). Що стосується емоційної орієнтації, то у більшості дітей присутня емоційна орієнтація на світ речей.

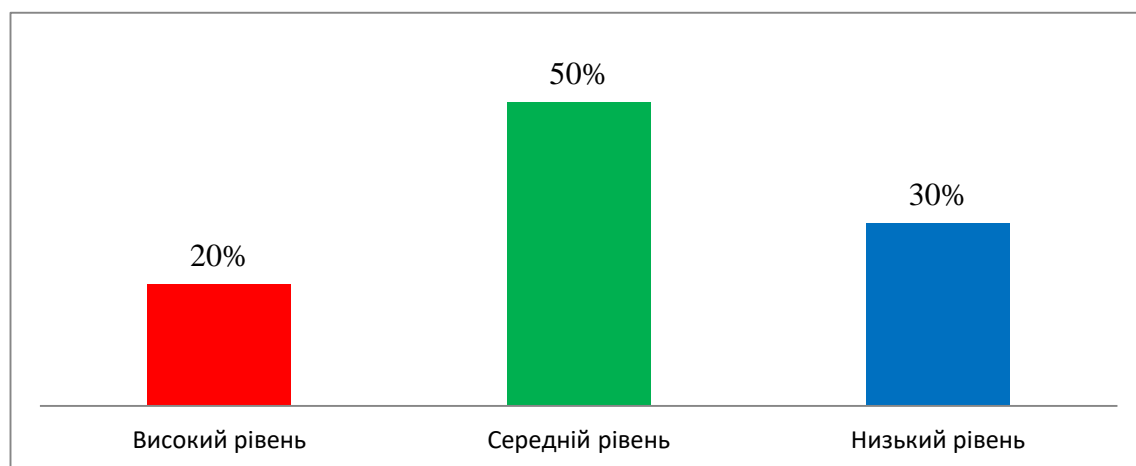

Рис. 2.1. Рівень розвитку емоційного інтелекту

Для дослідження індивідуальних особливостей емоційного розвитку та ідентифікації емоцій різних модальностей ми скористалися методикою «Емоційна ідентифікація» О. Ізотової (Додаток Б). Дана методика дозволила виявити у дітей можливість відтворювати основні емоційні стани, а також можливість вербалізувати дані емоційні стани.

Інтерпретацію результатів за даною методикою наводимо нижче.

Запропонувавши хлопчику П. показати гномів та пояснити свій вибір, у хлопчика не виникло жодних труднощів у виконанні даного завдання. Даний результат свідчить про високий рівень сформованості у дитини сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та вміння вербалізувати дані емоції. Усі два етапи дослідження хлопчик пройшов без жодних труднощів. На 1 етапі хлопчик правильно назвав емоції по запропонованих фотокартках, а також пояснив обставини, за яких людина відчуваю ту чи іншу емоцію, а також дав пояснення емоційному стану на відповідних фотокартках. На 2 етапі дослідження без жодних труднощів зумів назвати усі емоційні стани, а також співставив піктограми з відповідними фотокартками. Зумів відтворити різні емоційні стани. При виконанні завдань не потребував допомоги. Це дає можливість зробити висновок, що у хлопчика високий рівень розвитку емоційної сфери.

Після виконання завдання дівчинкою К. ми виявили, що вона має низький рівень сприйняття мімічних засобів вираження емоцій, а також присутнє невміння вербалізувати емоції, отже у дівчинки низький рівень розвитку емоційної сфери. Дівчинка змогла впоратись лише з трьома фотокартками та пояснила всього 2 емоції, до того ж при виконанні завдань потребувала допомоги. На 1 етапі лише на 3 фотокартках змогла пояснити емоції людей та що стало причиною такої реакції. На 2 етапі змогла воратись лише з 3 співставленнями піктограми та фотокартки. При виконанні завдань потребувала допомоги.

У хлопчик О. так як і у дівчинки К. низький рівень сприйняття мімічних засобів вираження емоцій, а також присутнє невміння вербалізувати емоції, отже у хлопчика низький рівень розвитку емоційної сфери. Хлопчик зміг пояснити лише 3 зображення до того ж при виконанні завдання потребував допомоги. На 1 етапі зміг пояснити емоцію трьох людей, зумів обґрунтувати вираз обличчя людини. На 2 етапі вдалося спів ставити лише 3 варіанти піктограми та зображення. Без допомоги не зміг впоратися із завданням. При відтворенні емоцій труднощів не виникло з 3 емоціями, решту емоцій відтворив одним виразом обличчя.

Високий рівень сформованості у дитини сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та уміння їх вербалізувати виявилось у дівчинки Р. Їй вдалось показати правильно усіх гномів і обґрунтувати власний вибір. При виконанні завдання не потребувала допомоги. На 1 етапі дівчинка змогла чітко пояснити емоцію людина та її стан. Змогла відтворити усі вказані емоції. Допомоги при виконанні завдання не потребувала. На 2 етапі вдалося поєднати усі піктограми із зображеннями та пояснити власний вибір.

У дівчинки Є. не виникло жодних труднощів при виборі гномів, але пояснити власний вибір змогла лише у 4 випадках. Таким чином можна визначити у дівчинки середній рівень сформованості у дитини сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та вміння вербалізувати емоції. На 1 етапі дівчинка потребували

допомоги в інтерпретації емоційного стану та ситуації, проте вона дуже сильно намагалася зробити це самостійно. Відтворити емоції дівчинці не вдалося, так як усі емоції дівчинка відтворювала лише посмішкою. На 2 етапі частину піктограм спів ставляла з фотографіями навгад, проте в п'яти випадках не помилилася. Таким чином можна відзначити, що у дитини середній рівень розвитку емоційної сфери.

Низький рівень сформованості сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та невміння вербалізувати емоції виявився у хлопчика М., так як вдалося правильно показати і пояснити всього лише 2 емоції. На 1 етапі намагався пояснювати чому у людини той чи інший вираз обличчя, але при виконанні цього завдання у нього виникали труднощі, без допомоги не міг справитись із завданням. На 2 етапі спів ставив правильно всього лише 2 піктограми із зображенням, в решті випадків нічого не вдалося. Відтворюючи емоції не змінював вираз обличчя. Таким чином ми визначили, що хлопчик має низький рівень розвитку емоційної сфери.

Низький рівень сформованості сприйняття мімічних засобів вираження емоцій виявився і у дівчинки Л. Дівчинці вдалося правильно показати всього лише 3 картинки, решта картинок для дівчинки виявилася складною, не змогла пояснити їх, потребувала допомоги дорослих. Пояснити відповідні емоції дівчинці не вдалося. На 1 етапі дівчинці вдалося відповісти правильно на більшу кількість карток, інколи виникала потреба у допомозі. На 2 етапі майже усі піктограми спів ставляла навгад, правильно вдалося спів ставити лише 3. З даних дослідження можемо зробити висновок, що дівчинка має низький рівень розвитку емоційної сфери.

Низький рівень розвитку емоційної сфери та низький рівень сформованості сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та невміння вербалізувати емоції виявився і у хлопчика В. Йому вдалося впоратися лише в двох випадках при поясненні емоційного стану.

На 1 етапі не воровся із жодним завданням, не зміг назвати емоцію, ні пояснити вираз обличчя. На 2 етапі впорався лише з 2 піктограмами, з рештою не воровся. При виконанні завдань потребував допомоги. Відтворюючи емоції, не змінював вираз обличчя.

Високий рівень розвитку емоційної сфери та високий рівень сформованості сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та вміння вербалізувати емоції має хлопчик Т., так як йому вдалося впоратися з усіма завданнями без допомоги. Він зумів показати правильно усіх запропонованих гномів, не вдалося лише пояснити одну емоцію. На 1 етапі хлопчик чітко визначав емоцію та зумів пояснити відчуття до відповідних емоцій. Йому без труднощів і сторонньої допомоги вдалося відтворити усі запропоновані емоції. На 2 етапі аргументував власний вибір при співставленні піктограми із зображенням без потреби у допомозі.

При роботі з хлопчиком Н. ми виявили середній рівень сформованості сприйняття мімічних засобів вираження емоцій та вміння вербалізувати емоції та середній рівень розвитку емоційної сфери. Хлопчику вдалося правильно показати усіх гномів, проте при назвах емоцій були помилки, впорався лише у 4 випадках. На 1 етапі з допомогою впорався лише з називанням емоції, а пояснити вираз обличчя на запропонованих картинках йому не вдалося. На 2 етапі вдалося впоратися з 5 піктограмами при співставленні із зображенням, проте зумів відтворити абсолютно усі емоції на собі.

Отримані результати за методикою «Емоційна ідентифікація» ми інтерпретували у відсотковому співвідношенні на рис. 2.2.

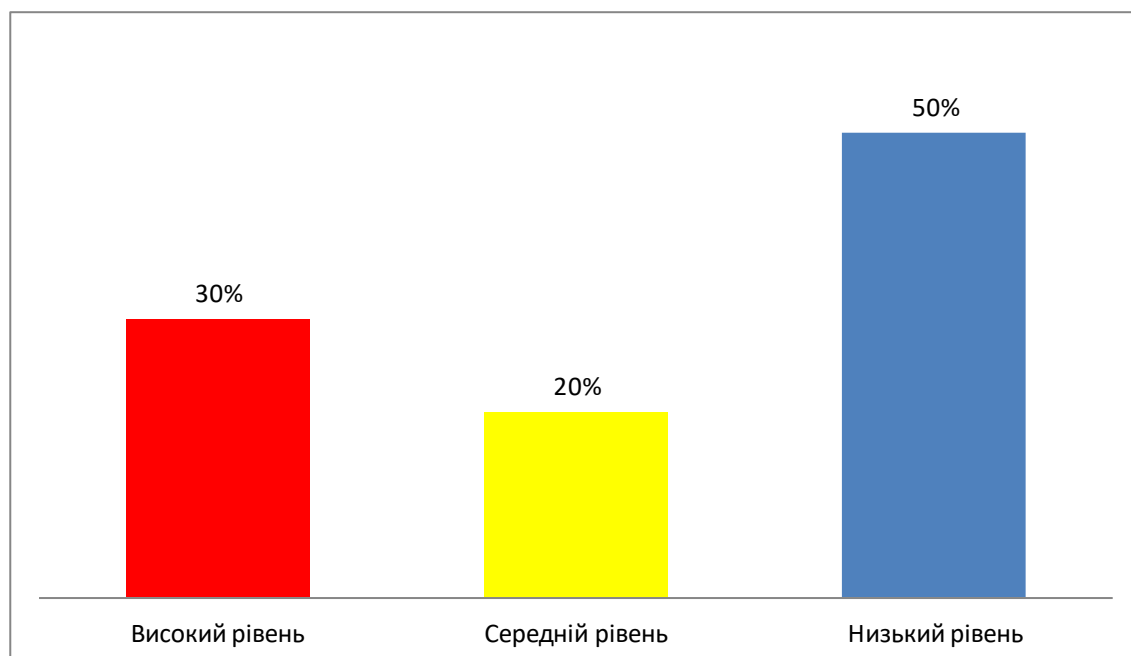

Рис. 2.2. Розвиток емоційної сфери старших дошкільників за методикою «Емоційна ідентифікація»

Як видно з рис. 2.2 у 50% дітей низький рівень розвитку емоційної сфери, 30% - мають високий рівень та 20% дітей з середнім рівнем розвитку.

Для дослідження уміння дітей показувати свій емоційний стан ми використали методику «Мій настрій» (Додаток В). Дитина мала відтворити певну емоцію за допомогою міміки та пояснити коли виникає та чи інша емоція.

Результати проведеного дослідження за методикою «Мій настрій» ми подали у Таблиці 2.1 та на рис. 2.3.

Таблиця 2.1.

Емоційний стан за методикою «Мій настрій»

Ім'я	Рівень уміння показувати свій емоційний стан	Опис
Хлопчик П.	Високий рівень	Відтворив та назвав всі емоції
Дівчинка К.	Низький рівень	Відтворила здивування, сум, радість. Емоції не змогла назвати.

Продовження таблиці 2.2

Хлопчик О.	Низький рівень	Відтворив сум та радість, проте не назвав жодної емоції.
Дівчинка Р.	Високий рівень	Змогла відтворити та назвати усі емоції.
Дівчинка Є.	Середній рівень	Змогла відтворити сум, образу, здивування, радість, злість, проте не усі емоції були названі.
Хлопчик М.	Низький рівень	Зумів відтворити та назвати сум та радість
Дівчинка Л.	Низький рівень	Відтворила та назвала радість, здивування та сум.
Хлопчик В.	Високий рівень	Відтворив та назвав всі емоції
Хлопчик Т.	Середній рівень	Відтворив веселість, сум, наляканість, злість, здивування та зумів назвати їх
Хлопчик Н.	Низький рівень	Відтворив радість та сум, назвати не зміг

На рис. 2.3 ми представили результати за методикою «Мій настрій», що стосуються вміння відтворювати емоційний стан та вміння пояснювати ситуацію, в якій ми відчуваємо ту чи іншу емоцію.

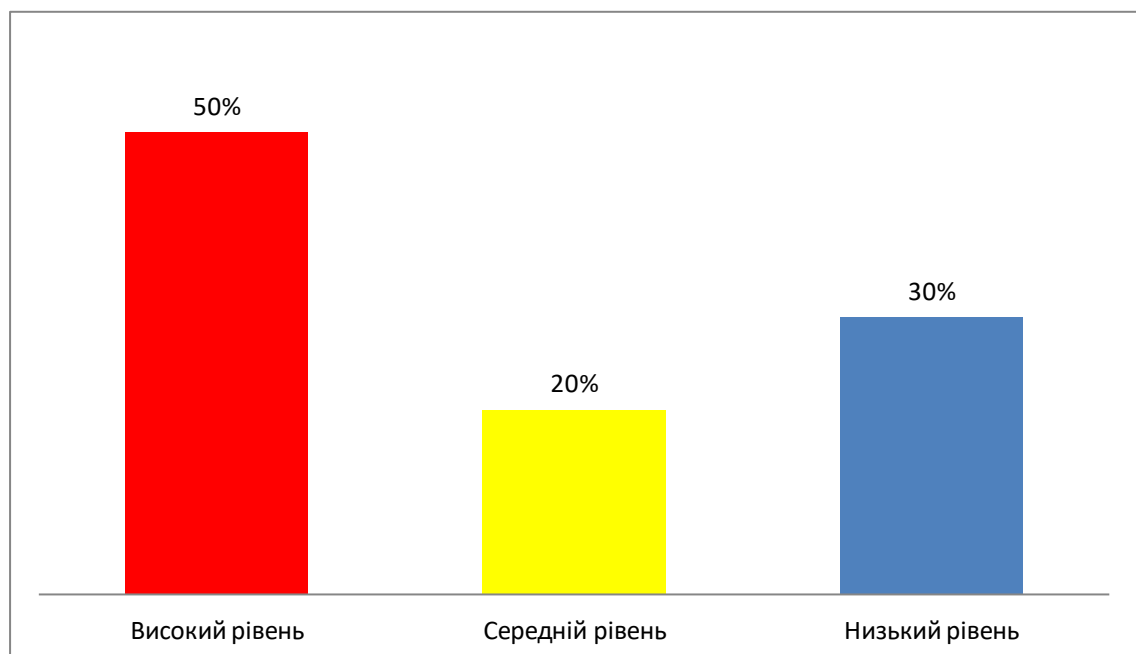

Рис. 2.3. Вміння відтворювати емоційний стан

Отже, як видно на рис. 2.3 в 50% дітей низький рівень уміння показувати свій емоційний стан, 30% - високий та у 20% дітей середній рівень.

Батьки проходили опитування за анкетною «Дитина очима батьків», для діагностики розуміння емоційних станів дитини та розвиток ігрової діяльності саме очима батьків.

Результати опитування батьків наведені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати анкетування «Дитина очима батьків»

Запитання	Загальна кількість «Так»	Загальна кі-сть «Ні»
Дитина грає ігри згідно їх призначення	6	4
Гра проста та однотипна	6	4
Грається в тематичні ігри	5	5
Чи розуміє правила гри?	7	3
Чи складає свої речі після гри?	6	4
Чи любить слухати казки?	8	2
Чи дивиться телевізор?	1	9
Чи є проблеми з концентрацією?	8	2
Проявляє інтерес до оточення?	6	4
Нав'язує контакт з ровесниками?	3	7
Чи часто дитина роздратована?	4	6
Чи має дитина раптові напади злості?	1	9
Чи трапляються в дитини раптові напади крику?	2	8
Чи має дитина раптові напади плачу?	1	9
Чи часто в дитини змінюється настрій протягом дня?	3	7

Продовження таблиці 2.2

Чи має дитина почуття гумору?	8	2
Чи виявляє емпатію?	7	3
Чи використовує відповідну емоцію у конкретній ситуації?	7	3
Разом	89	91
У відсотках	49,4%	50,6%

Анкетування, як уже раніше ми зазначали, проходили 10 батьків дітей молодшого шкільного віку. Більшість батьків дали відповідь на питання «ні». Тобто діти грають ігри згідно їх призначення, розуміють правила гри, але гра проста і однотипна. Свої речі після гри не складають. Діти не люблять дивитися телевізор, вони слухають казки. У більшості дітей хороша концентрація. Діти проявляють інтерес до оточення, але контакт з ровесниками не нав'язують. Вони не мають раптові напади злості та плачу. Протягом дня не змінюють настроїв, використовують відповідну емоцію у конкретній ситуації.

Дослідження з діагностики емоційної сфери особистості є важливим напрямком психологічних досліджень. Це пов'язано з тим, що емоції відіграють дуже важливу роль у житті людини, а також впливаючи на її поведінку, ставлення до себе та оточуючих, фізіологічні та психологічні процеси.

Для діагностики емоційної сфери людини можуть використовуватися різні методики та інструменти, такі як спостереження, інтерв'ю, анкетування, тести, опитування, біофізіологічні вимірювання та інші методи. Основною метою таких досліджень є вимірювання різних аспектів емоційної сфери особистості, таких як емоційна експресія, емоційна інтенсивність, реакція на стрес, здатність до емоційної регуляції, емоційний інтелект, емоційні стани та переживання, а також їхній взаємозв'язок з іншими психологічними аспектами, такими як особистісні риси, когнітивні процеси та соціальні фактори.

Організація та валідація досліджень з діагностування емоційної сфери особистості має на меті визначення наукових гіпотез та цілей дослідження, ретельне планування дослідницької діяльності, розробку та валідацію методик, дотримання етичних принципів, формування вибірки досліджуваних, обробку та аналіз даних, проведення основного дослідження, інтерпретацію та науково обґрунтовану інтерпретацію отриманих результатів.

2.3 Рекомендації щодо корекції порушень емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку з порушенням зору

Діти з порушеннями зору часто відчують порушення в розвитку емоційної, спонтанної та особистісної сфер.

Батьки повинні знати, що діти з порушеннями зору мають два основних типи характерних реакцій на труднощі у навчанні, спілкуванні, грі та інших видах діяльності: невпевненість, пасивність, схильність до ізоляції та недовіра до оточуючих; дратівливість, збудливість та агресія [11].

Для подолання та профілактики першого типу девіації необхідно:

Корекція комунікативних особливостей та підвищення компетентності в комунікативних навичках:

- формувати та збагачувати комунікативний досвід дитини з раннього віку;
- надавати можливості для стійкого контакту та співпраці з сильними однолітками та дорослими;
- розвивати мотивацію (бажання) і потреби в широкому спілкуванні з навколишнім світом і формувати позитивне ставлення до спілкування;
- компенсувати недоліки сприйняття та формувати образ партнера по спілкуванню (вчити сприйняття за різними ознаками);
- розвивати вміння будувати адекватні стосунки з оточуючими та активізувати спілкування;

- сприяти засвоєнню певних соціальних норм, наприклад, як починати і закінчувати діалог, як уникати недоречних діалогів;
- розвивати соціальні установки у сфері спілкування;
- ставитися до іншої людини як до мети, а не як до засобу;
- виявляти зацікавленість як у процесі, так і в результатах спілкування;
- виявляти зацікавленість як у процесі, так і в результатах спілкування;
- налаштованість бачити спілкування як діалог, а не монолог;
- толерантність до недоліків іншої людини;
- готовність взаємодіяти з будь-якою людиною, незалежно від її душевного стану;
- збагачення емоційного досвіду дітей з порушеннями зору у спілкуванні та створення нових типів поведінки;
- вказувати на помилки та повторювати правильні способи вирішення проблем;
- використання прийомів для зміцнення комунікації: "Що ти про це думаєш?", "Спробуй знайти вихід з цієї ситуації" тощо;
- будувати довіру, особливо з близькими людьми;
- долати упередження щодо інших і використовувати для цього різні методи (мова, практичні ситуації);
- розвиток здатності розуміти ситуацію і проблеми інших, тобто почуття емпатії та взаємоповаги [25].

Регулювання самооцінки:

- розвивати вміння приймати себе;
- навчити адекватно оцінювати себе і свої здібності;
- сприяти вмінню бути самим собою і чітко та адекватно виражати свої почуття;
- запобігання та подолання почуття неповноцінності;

- фіксування реальних досягнень. Дитина повинна усвідомлювати, що вона є рівноправним членом суспільства;
- розширювати її соціальне оточення та допомагати набувати навичок спілкування;
- завжди залучати дитину до самообслуговування, давати їй посильні для неї завдання та обов'язки;
- допомогти дитині обрати гурток або вид спорту, який відповідає її здібностям і навичкам;
- виявляти творчий потенціал дитини та розвивати творчі навички з раннього дитинства (ігри, репетиторство);
- допомогти дитині усвідомити своє "Я" (сукупність уявлень про себе).

Розвивати самостійність та ефективність:

- створити атмосферу, яка виключає можливість виникнення страху і тривоги;
- переконати дитину в тому, що вона може знайти правильне рішення самостійно;
- надавати можливість дитині з порушеннями зору проявляти самостійність і творчість у будь-якій діяльності, вчити її долати перешкоди і труднощі, знаходити оптимальний шлях для досягнення результату;
- уникати надмірної опіки;
- сприяти формуванню активної життєвої позиції, в якій дитина з особливими потребами - не споживач, а особистість, яка займає важливе місце в суспільстві, є суб'єктом діяльності і покладається на власні сили.

Для подолання другого типу девіації – імпульсивності, збудливості, драгівливості та агресивності – необхідно:

- активно вислуховувати їх і давати можливість вербально висловити свою агресію, щоб знизити збудження і напругу;

- виключити з домашнього перегляду телевізійних програм насильницькі та жорстокі фільми;

- ніколи не застосовуйте тілесні покарання;

- спрямовуйте енергію дитини на корисні справи;

- не провокуйте дитину;

- звертайте увагу на ситуацію, в якій опинилася дитина, пояснюйте наслідки її поведінки, використовуйте переконання;

- переконуйте дитину, що ви її любите і що деякі її вчинки вас засмучують;

- м'яко і послідовно вчіть дитину самоконтролю і самовладання;

- хваліть дитину за проявлене терпіння (навіть якщо воно мінімальне) і за успішні спроби самоконтролю;

- висловлювати надію, що якщо дитина захоче, не буде виснаженою і подумає про те, як правильно поводитися, вона зможе подолати себе [25].

Батьки, які виховують дитину з порушеннями зору, повинні усвідомлювати, що всі діти матимуть певні негативні емоційні переживання через порушення зору, але глибина і вираженість їх реакцій буде залежати від віку, типу особистості та здатності дитини до адаптації. В основі таких переживань лежить усвідомлення обмежених можливостей. Це часто проявляється у вигляді тривоги і страху та призводить до появи і закріплення таких якостей, як просторова тривожність (нездатність ефективно діяти в знайомих ситуаціях) [11].

Як батьки можуть запобігти та виправити цю ситуацію?

Профілактика сенсорного голоду в ранньому дитинстві:

- забезпечити дітям фізичну активність та життєву діяльність;

- створення сенсорно насиченого середовища (різноманітність іграшок, ігор та занять);

- корекція заниженої самооцінки та формування впевненості в собі, незалежності та самодостатності;

- допомогти дитині зрозуміти, що цей стан спричинений синдромом дефіциту уваги та загальним нервовим напруженням, і навчити її долати його, тобто регулювати себе психічно (практикувати самоконтроль, сугестію та раціоналізацію);

- пам'ятати, що на виникнення тривожних станів часто впливають занепокоєння родичів щодо дитини з порушеннями зору та негативні переживання самої дитини;

- досягти цілісного усвідомлення простору та просторової орієнтації, щоб запобігти напруженню відчуття напрямку та нездатності до самоспрямування рухів.

У роботі з дітьми з порушеннями зору (особливо в ранньому та дошкільному віці) велике значення слід приділяти розвитку органів чуття дитини, тобто сенсорного досвіду. Сприйняття предметів (іграшок та інших об'єктів) за допомогою дотику, слуху, смаку і зору та використання сенсомоторної системи для поведінки. Навчити використовувати нові канали, методи і прийоми для сенсорного сприйняття навколишньої дійсності. Розвивати діяльність на основі тактильного аналізу з використанням наочних і практичних ситуацій [29].

Розвиток візуального пізнання:

- створення нормального життєвого середовища, що відповідає гігієнічним і санітарним вимогам;

- використовувати спеціальне обладнання;

- контролювати режими зорового навантаження;

- надавати інформацію про візуальні властивості об'єктів;

вчити свідомому спостереженню за процесами, що відбуваються в навколишньому житті;

- приділяти увагу слуховому розвитку (звуковий аналіз слів) в компенсаторних цілях;

- підвищувати координацію рухів у мікро- та макросередовищі.

Використовувати зоровий контроль, а також слуховий і кінестетичний контроль. Таким чином тренуються моторні відчуття і коригуються психомоторні недоліки.

Вчіть дітей орієнтуватися в просторі:

- діти люблять вільно пересуватися в просторі (з певними навичками);
- дітей з вадами зору вчать сприймати простір одночасно через кілька каналів інформації;
- за відправну точку в процесі орієнтування в просторі беруть тіло (щоб допомогти дитині зрозуміти тіло і його частини) і предмети в просторовому оточенні (наприклад, вікна і двері). Навчіть їх переходити від однієї точки відліку до іншої.

Враховуйте специфічні особливості дітей з психологічними та фізичними порушеннями і не знижуйте рівень моральності, який вимагається від них, наприклад, підвищувати їхню обізнаність про правила і норми поведінки (на прикладах з життя родичів, друзів, героїв книг і фільмів); вчити адекватно оцінювати події та інформацію (всебічний аналіз разом з дитиною); пропагувати позитивну поведінку в суспільстві (на прикладах з реального життя).

У даному розділі ми охарактеризували своєрідність організації дослідження емоційної сфери людей, систематизували та підібрало емпіричні методи дослідження для визначення рівня розвитку емоційного розвитку людей з порушенням зору.

Для визначення розвитку емоційної сфери людей з порушенням зору ми обрали методику М. Нгуєн "Домальовування: світ предметів - світ людей - світ емоцій". За допомогою даної методики ми виявили, що більшість досліджуваних знаходяться на середньому рівні емоційного розвитку. Методика "Емоційної ідентифікації" О. Ізотова дала можливість визначити емоційний розвиток дітей, проте дана методика дала нам результат - 50% досліджуваних мають низький рівень емоційного розвитку. Ще одна методика "Мій настрій" виявила низьку

здатність до позначення свого емоційного стану у більшості досліджуваних - 50%. Анкетування, яке проводилось серед батьків - "Діти очима батьків" показало що, досліджувані мають погану концентрацію уваги. У них часто змінюється настрій протягом дня, але вони не використовують відповідні емоції в певних ситуаціях.

Для покращення рівня емоційного розвитку людей з порушенням зору ми надали рекомендації щодо корекції розвитку емоційної сфери. Дані рекомендації допоможуть краще розуміти потреби людей з порушенням зору та розуміти їх, допомагати розвивати свої емоції.

ВИСНОВКИ

Зір відіграє важливу роль в орієнтації, пізнанні та трудовій діяльності людини. Завдяки зору люди розпізнають об'єкти. Тобто розрізняють форму, розмір, об'єм, відстань, довжину, колір, світло і тінь. За допомогою зору людина розуміє перспективу. Без зору людині важко ходити, брати участь у соціальній та трудовій діяльності або розуміти створення хороших творів мистецтва та літератури. З іншого боку, є багато видатних людей, які досягли високого рівня творчих здобутків у сфері інтелектуальної та фізичної праці без зору.

Отже, щодо поставленої нами мети, ми провели теоретичне та емпіричне дослідження особливостей розвитку емоційної сфери людей з порушеннями зору, відповідно можна зробити наступні висновки:

Здійснено аналіз наукових підходів особливостей емоційного розвитку людей з порушеннями зору. Таким чином, виявлено що ключовими особливостями проявів емоційного розвитку у людей з порушеннями зору є труднощі зі співпереживанням, емпатією, їм іноді важко зрозуміти свої емоції та емоції інших, вони часто відгороджені від зовнішнього світу оскільки дуже часто занурені у власні переживання, їм іноді некомфортно з однолітками, вони зазвичай їх ігнорують або ж у деяких випадках взагалі відмовляються від спілкування з ними.

Найбільш ефективними засобами психологічного впливу на розвиток емоційної сфери людей з порушенням зору виступає підтримка, емпатія, допомога, різноманітні терапії, за допомогою яких розкривається внутрішнє бажання людини. Вони допомагають виразити себе, свої емоції та почуття. Також чудовим засобом для емоційного розвитку людини є гра, яка допомагає пізнавати навколишній світ та усвідомлення емоцій. У грі легше формувати нові позитивні емоції та будувати хороші стосунки з оточуючими. При емоційній

збудженості варто обирати спокійні ігри, які стабілізують негативні емоційні переживання.

Емпірично досліджено особливості розвитку емоційної сфери людей з порушеннями зору. Нами були використані такі методики: «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» (М. Нгуен); методика «Емоційна ідентифікація» (О.І. Ізотова); методика «Мій настрій»; анкета «Дитина очима батьків».

За методикою «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» М.А. Нгуен визначили, що 50% дітей мають середній рівень емоційного інтелекту, 30% - низький рівень, та лише 20% мають високий рівень емоційного інтелекту.

За методикою «Емоційна ідентифікація» О. Ізотова, ми виявили що у 50% дітей низький рівень розвитку емоційної сфери, 30% - високий рівень та 20% дітей з середнім рівнем розвитку емоційної сфери.

За методикою «Мій настрій», виявили, що у 50% дітей низький рівень уміння показувати свій емоційний стан, 30% - високий та у 20% дітей середній рівень.

За розробленою нами анкетною для батьків «Дитина очима батьків», дослідили, що у більшості дітей погана концентрація. Дуже часто протягом дня змінюється настрій, але відповідну емоцію у конкретній ситуації не використовують.

Розроблено рекомендації щодо корекції розвитку емоційної сфери людей з порушеннями зору. Дані рекомендації дозволять розуміти людину з порушеннями зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимушкін В.М. Науково-методичні матеріали по тифлології / В.М. Акимушкін, І.С. Моргуліс. Київ, 1990. 24 с.
2. Балаціка Л.К. Уява в житті дитини. Київ: Знання, 1974. 46 с.
3. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського ун-ту*. 2002. С. 20 – 23.
4. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
5. Войтко В.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з вадами зору: методичний посібник. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 79 с.
6. Войтко В.В. Емоційні порушення в дитячому віці та їх корекція. Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2015. 65 с.
7. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / за ред. Ю.І. Саєнка. Київ: ВАІТЕ, 2007. 293с.
8. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посібник. Київ: «Академія», 2004. 308с.
9. Говорун Т.В., Шарган О.М. Психологічні аспекти гендерної дискримінації. Київ, 1998. 129с.
10. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2019. 512 с.
11. Гребенюк Т.М. Медико-педагогічна корекція зорового сприймання у дошкільників з вадами зору / Т.М. Гребенюк, І.О. Сасіна, Ю.В. Тімакова. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2008. 147 с.
12. Діагностика особистості: путівник практичного психолога: довідник / укл. В.В. Войтко. Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2015. 76 с.

13. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися. Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ: Початкова школа, 2003. 128 с.
14. Ісерн С. Емоціємір інспектора Дила / пер. з ісп. Забара О. Львів: Видавництво старого Лева, 2020. 97с.
15. Коменда О. І. Універсальна творча особистість в українській музичній культурі: дис... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 «Музичне мистецтво». НМАУ імені П.І.Чайковського, Київ, 2020. 519 с.
16. Косенко Ю. М. Основи педагогічної майстерності вихователя: навч.-метод. посіб. для студентів вищих навч. закладів спец. 2-е вид., доп. Маріуполь: Новий світ, 2014. 360 с.
17. Культура. Ідеологія. Особистість.: Методолого-світоглядний аналіз/ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. 2-е вид. Київ: Знання України, 2005. 580 с.
18. Люсін Д.В. Сучасні уявлення про емоційний інтелект. Київ: Сфера, 2004. 369 с.
19. Майєрс Д. Соціальна психологія. Київ: Нові знання, 2000. 510с.
20. Максименко С.Д. Генетична психологія учіння людини: монографія. Київ: Слово, 2017. 206 с.
21. Максименко С.Д. Загальна психологія : підручник для студ. вищих навч. закл. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, Н.В. Папуча, В.О. Соловієнко ; за ред. Максименко С.Д..-2-ге вид., перероб. і доп. Вінниця: Нова книга, 2004. 704с.
22. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі. Київ: Форум, 2002. 346с.
23. Матвєєва М.П. Основи корекційної педагогіки: навчальний посібник / М.П.Матвєєва, О.В.Гаврилов, С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський, 2010. 264 с.
24. Методичні рекомендації з питань трудового навчання та професійної орієнтації учнів шкіл сліпих і слабозорих. Київ, 1976. 57 с.

25. Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки / С.П. Миронова, О.В.Гаврилова, М.П. Матвєєва. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
26. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / за ред. А. А. Палій. Київ: Академвидав, 2010. 321с.
27. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: нариси становлення та розвитку. Київ: Міленіум, 2003. 192с.
28. Проективні методи дослідження особистості: підручник / К. Шамлян, М. Кліманська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 465 с.
29. Савчин М. Загальна психологія: підручник. 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 344с.
30. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / В. М. Синьов.– Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Частина I. – 238 с.
31. Синьов В. М. Основи дефектології : навчальний посібник / В. М. Синьов, Г.М. Коберник. Київ: Вища школа, 1994. 231с.
32. Синьова Є.П. Тифлопсихологія: підручник / Є.П. Синьова. Київ: Знання, 2008. 365 с.
33. Сігел Д., Брайсон Т. Секрети мозку, 12 стратегій розвитку дитини / пер. з англ. Борщ І. Київ: Наш формат, 2020. 192с.
34. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2006. 424с.
35. Титаренко Т. Поняття «стать» у психології особистості. *Психолог.* 2003.№ 6. С.34-39.
36. Українська мала енциклопедія / редкол. Є. Онацький, Харків, 1962, Т.5. 1983с.

37. Українська мала енциклопедія / редкол. Є. Онацький, Харків, 1962, Т.6. 1783с.
38. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640с.
39. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» М. Нгуен

Мета. Виявити емоційну орієнтацію дитини – на світ речей або на світ людей.

Обладнання: аркуші паперу із зображеннями геомертчних фігур, олівці.
Інструкція. Протягом 15 хвилин додати (домалювати) до фігур будь-які деталі, щоб вийшли малюнки зі смислом.

Інтерпретація результатів:

0 балів – домальовування відсутнє; зображений предмет або тварина;

1 бал – зображено людське обличчя;

2 бали – зображена людина (виражено її емоційний стан або вона зображена в русі).

Рівень розвитку емоційного інтелекту: низький: 0 балів; середній 1–2 бали; високий: 3–6 балів.

Методика «Емоційна ідентифікація» О. Ізотова

Мета дослідження: визначення рівнів ідентифікації емоцій різних модальностей, виявлення сформованості процесів розпізнавання емоцій та їх розуміння, можливості дітей у відтворенні основних емоційних станів і їх вербалізації.

У ході застосування методики дітям пропонується набір карток (4 картки) із зображеннями різних емоційних ситуацій: день народження, бійка, розставання, напад. При цьому наводиться така інструкція: «Я буду показувати тобі картинки з різними історіями, а ти будеш розповідати про людей на цих картинках». Після кожного демонстрування певної картинки дитині задається питання: «Як ти гадаєш, що відбулося з цими людьми? Чому в них такі обличчя? Що вони відчують? Як називається це почуття (настрій)?».

Отримані результати зручно опрацьовувати за допомогою математичних методів обчислення, щоб можна було зіставити результати в кінці півріччя, року і зробити висновки про розвиток окремих компонентів емоційного інтелекту учнів.

Коефіцієнт обізнаності учнів із словами на позначення емоційного стану людини можна обчислити за формулою:

$$K(\text{обізн.}) = (m_n : n_2) * 100\%$$

де: $K(\text{обізн.})$ — коефіцієнт обізнаності зі словами;

m_n — кількість правильно названих слів;

n_2 — загальна кількість слів.

Значення $K(\text{обізн.})$:

70-100% — високий рівень;

50-69% — середній рівень;

1-49% — низький рівень.

Методика «Мій настрій»

Методика на визначення уміння називати і показувати свій емоційний стан.

Використовується для дітей молодшого шкільного віку.

Запитання:

1. Покажи, який ти, коли веселий. Назви цей настрій.
2. Покажи, який ти, коли сумний. Назви цей настрій.
3. Покажи, який ти, коли сердитий. Назви цей настрій.
4. Покажи, який ти, коли ображений. Назви цей настрій.
5. Покажи, який ти, коли злий. Назви цей настрій.

Оцінка виставляється в балах (1 бал за правильно показаний настрій та 1 бал за правильно названий настрій). Максимальна кількість балів – 10.

Висновок про рівень уміння називати свій емоційний стан:

- 10 балів – дуже високий.
- 8-9 балів – високий.
- 4-7 балів – середній.
- 2-3 бали – низький.
- 0-1 бали – дуже низький.